



БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Ігор Гуцал, доцент кафедри грошового обігу та кредиту Тернопільської академії народного господарства, кандидат економічних наук



Ярослав Чайковський, старший викладач кафедри грошового обігу та кредиту Тернопільської академії народного господарства

Відомо, що банки є одним із головним інструментів здійснення економічних реформ, однією з найважливіших структур ринкової економіки.

Україна, як і інші держави колишнього СРСР, переходить до нової економічної системи, заснованої не на командно-розподільчих, а на ринкових відносинах. Наша держава вступила в найвідповідальнішу і найскладнішу стадію здійснення реформ — період, який супроводжується масовими банкрутствами і зростанням безробіття. Тому важко переоцінити в цій ситуації економічну і суспільну роль української банківської системи в цілому і системи комерційних банків зокрема.

Станом на 1 січня 1998 року в Книзі реєстрації банків, валютних бірж та фінансово-кредитних установ зареєстровано 227 банків. Із них створених у вигляді відкритих акціонерних товариств — 133, державних — 2, закритих акціонерних товариств — 51, банків, створених за участю іноземного капіталу, — 22, у тому числі зі 100-процентним іноземним капіталом — 6 банків. Минулого року в банківську систему влилися 8 комерційних банків, із яких 6 мають у статутному фонді іноземний капітал. За період із 1992 року з Книги реєстрації банків вилучено 42 банки, з них у минулому році — 10.

Стан системи комерційних банків України характеризує також те, що на 01.01.1998 р. 63 банки віднесено до категорії проблемних. 23 із них працюють у режимі фінансового оздоровлення, 40 — у стані ліквідації.

Протягом 1997 року до категорії проблемних віднесено 16 комерційних банків. Режим фінансового оздоровлення встановлено для 7, щодо 10 — порушено питання про ліквідацію¹. У 1997 р. тривала тенденція щодо підвищення простроченої та пролонгованої заборгованості. Так сума пролонгованих кредитів зросла на 217,9 млн. грн., прострочених кредитів — на 112,5 млн. грн. Причини, які породили вищезазначені наслідки, можна поділити на три групи:

- 1) загострення кризи реальної економіки і, перш за все, сфери виробництва;
- 2) внутрібанківські чинники, відсутність виробленої стратегії і тактики роботи в ринкових умовах;
- 3) недосконалість грошово-кредитної політики НБУ щодо комерційних банків.

Які ж головні причини зумовили сьогодніш-

ній кризовий стан економіки нашої держави? По-перше, зволікання з реформами та реальними інституційними змінами в економіці, із санацією збиткових підприємств. По-друге, ряд неплатежів, у яких відбивається збитковий характер нашої економіки і системний характер економічної кризи. По-третє, негативне інвестиційне середовище у зв'язку з політичною, правовою та економічною нестабільністю. І, по-четверте, брак реальних джерел фінансування структурних перетворень.

Лавиноподібно зростає загальна прострочена заборгованість підприємств — чи не найбільше лихо нашої економіки. Якщо на кінець 1992 і 1993 років ця заборгованість складала 0,4 млрд. дол. США, то на кінець 1994 р. вона сягнула 1,3 млрд., а в березні 1995 р. — 3,5 млрд. Криза неплатежів перетворилася в цунамі для нашої економіки.

Реформування господарства в Україні завмерло. Різні сектори ринку розвиваються вкрай незадовільно. Податкова система намагається задушити підприємництво в усіх його формах: і в приватній, і в державній. Державні та приватні підприємства не платять за своїми зобов'язаннями, не платять і держава — у нас фінансова недисциплінованість, так би мовити, піднесена до принципу. За цих обставин закономірним наслідком є те, що криза в економіці почала позначатись і на банківській діяльності. Вона проявилась у втраті значною кількістю банків платоспроможності, порушенні ними економічних нормативів Національного банку, згортанні кредитної активності, збитковому характері діяльності банків. Це наслідок того середовища, в якому працюють банки.

Дехто заперечує наявність кризи банківської діяльності. Так, проблеми великих банків не носять сьогодні такого гострого характеру, як малих і середніх. Але збереження народного господарства неререформованим гарантує поширення гострої проблем на всю банківську систему. Підтвердженням цього є стрімке збільшення прострочених кредитів. Так, з грудня 1994 р. по квітень 1995 р. сума прострочених кредитів п'ятьох великих банків збільшилася з 10,5 трлн. крб. до 15 трлн. крб. Великими банками України (АКБ "Україна", АКБ "Промінвестбанк", КБ "Приватбанк", АКБ "Укрсоцбанк", Ощадний банк України, "Укресімбанк", АППБ "Аваль") за станом на 01.01.1998 р. усього надано кредитів суб'єктам господарювання та фізичним особам на суму 6134,7 млн. грн., що становило 66% від

¹ *Юрій Герасименко. Шляхом інтеграції у світовий банківський простір // Вісник НБУ. — 1998. — № 4. — С. 3.*

загальної суми наданих кредитів по системі банків. Пролонговані кредити становили 786,8 млн. грн., або 75% від суми пролонгованих кредитів по системі банків. Прострочені та безнадійні щодо повернення кредити по цій групі банків становили 551,7 млн. грн., або 68% від суми прострочених кредитів по системі банків². І цей процес наростатиме, якщо не поліпшиться бюджетна і фінансова дисципліна в країні в цілому. Дедалі більше проблем у страхового ринку та ринку цінних паперів, оскільки страхові та інвестиційні компанії тримають вільні кошти на депозитах банків. Банкрутство таких банків тягне за собою автоматично і банкрутство цих компаній.

Суттєво вплинула на кредитно-платіжні відносини банків з підприємствами криза неплатежів. З одного боку, комерційні банки, бачачи погіршення платоспроможності підприємств, утримувалися від надання їм нових кредитів, що ще більше погіршувало становище підприємств. З іншого боку, підприємства, опинившись у скрутному фінансовому становищі, не могли виконувати свої зобов'язання не тільки перед іншими підприємствами, але й перед банками. Зростання простроченої заборгованості підприємств за банківські кредити створило серйозну загрозу для ліквідності не тільки окремих банків, але й банківської системи в цілому.

Звуження кредитної діяльності комерційних банків з одночасним наростанням неплатежів за простроченими позиками та зростанням резервів ліквідності підірвали прибутковість банків. Адже процент за позиками був і залишається основним джерелом доходів банків. Наприклад, у 1990 році процентна маржа досягла 90 процентів усього балансового прибутку комерційних банків. Надійних позичальників в економіці стає все менше. Банкам немає кого кредитувати. Для багатьох клієнтів банків неплатежі за позиками стали перманентними, зростає заборгованість банкам за проценти.

Крім того, і деякі інші внутрібанківські процеси сприяли активізації кризи банківської діяльності. Найбільш відчутні з них — жорстка монетарна політика Національного банку, недостатня оперативність і ефективність контролю з боку Національного банку за діяльністю комерційних банків та недоліки в діяльності самих банків. Але ці внутрібанківські проблеми, так би мовити, лише ускладнювали ситуацію, а першопричина кризи банківської діяльності за межами банківської системи — в нашій економіці. В Україні немає системи страхування ризиків кредитної діяльності і страхування банківських депозитів. Ми вважаємо, що це негативно впливає на економіку нашої держави, адже комерційні банки не мають можливості надійно застрахувати себе від ризику неповернення кредитів. Треба відзначити, що банківський нагляд вчасно не виявив і не ліквідував банків-банкрутів, які згодом потягли за собою через систему міжбанківських кредитів інші банки.

Механізм застави майна, по суті, не діє. Майно державних підприємств вкрай складно офор-

мити як заставу, оскільки на це потрібен дозвіл фонду державного майна. Ще складніше реалізувати це майно, якщо воно оформлене як застава, у зв'язку з платіжною кризою. Але якщо навіть і вдалося реалізувати заставлене майно, то платежі податків до бюджету, податок на додану вартість, податок на прибуток, нотаріальний збір "з'їдають" значну частину виручки, а залишку виявляється замало для того, щоб погасити банківські позики. Так само неефективно працює механізм банкрутства підприємств, котрі не погашають борги банкам. Не можуть гарантувати банкам повернення кредитів і малопотужні страхові компанії, які також переживають не кращі часи.

Не маючи інших джерел існування та подальшого розвитку, деякі банки свідомо вдалися до проведення занадто ризикової кредитної політики. При наданні кредитів ними недостатньо приділялась увага вивченню кредитного ризику. Ситуація ускладнювалась тим, що інформація банків про платоспроможність позичальника та стан його господарської діяльності на момент надання кредиту була неповна або недостовірна. Допускалася практика надання кредитів і зовсім без забезпечення, так званих бланкових кредитів, а також кредитів під страхування чи гарантію без належної перевірки статутних документів та фінансового стану фірм-гарантів. Спостерігаються негативні явища: від надання кредитів акціонерам на пільгових умовах без належного забезпечення та в розмірах, що значно перевищують їхні внески до статутного фонду банку, до надмірного захоплення наданням кредитів обмеженому колу позичальників, особливо в значних розмірах, так званих великих кредитів.

Така тактика роботи банків в умовах загальної економічної кризи призвела до погіршення фінансового стану 25% комерційних банків. Сьогодні настав час зміни стратегії і тактики роботи банків і, перш за все, модернізації активів та пасивів, розширення банківських послуг.

Не краще склалися справи і на міжбанківському кредитному ринку. За умов браку ліквідних фінансових інструментів банки досить активно проявляли себе на цьому ринку, але надання недостовірної інформації, тобто невчасне віднесення заборгованості на рахунки прострочених кредитів, невідображення прострочених платежів за проценти на кредити і недостатня вимогливість під час вивчення фінансового стану банку позичальника призвели до різкого зростання ризику при наданні міжбанківських кредитів. Саме ці недоліки в кредитній політиці банків посилили кризові явища. Внаслідок цього чимало банків, які дотримувалися ризикової кредитної політики, тепер мають великі суми простроченої заборгованості за кредити та проценти на них і опинилися на межі банкрутства. А ті банки, які дотримувалися менш ризикової кредитної політики, обережно надавали кредити, сьогодні мають великі залишки вільної ліквідності, не використовують їх для отримання прибутків і тому теж зазнають значних збитків. Накопичення надлишкових резервів комерційних банків визначили успішну реалізацію перших емісій державних короткострокових облігацій. Але повільна організація ро-

¹ Юрій Герасименко. Шляхом інтеграції у світовий банківський простір // Вісник НБУ. — 1998. — № 4. — С. 3.

боти Міністерства фінансів на ринку державних цінних паперів ставить банки у скрутне становище і, взагалі, заважає процесу реформування економіки України.

Не менш актуальне на даному етапі питання ступеня надійності банківських установ, їхньої довговічності. Нині банківська система України розвивається по вертикалі: головний банк — філіал — регіон. Доля фінансів повністю залежить від головних банків. Це, на нашу думку, ускладнює контроль за діяльністю філіалів банків як із боку самих комерційних банків, так і з боку регіональних управлінь Національного банку. Проблема в тому, що діяльність філіалів регулюється головним банком, який у першу чергу вирішує свої проблеми, а потім — проблеми регіонів, де розташовані його філіали. Як бачимо з досвіду, в деяких випадках головний банк виявляється неспроможним відшкодувати збитки філіалу, забезпечити при його закритті захист інтересів клієнтів.

На наш погляд, настав час для розвитку банківської системи по горизонталі: головний банк — регіональне управління — дочірні банки. Заслужовує на увагу ідея об'єднання філіалів одного банку, розташованих у конкретному регіоні, з наданням цьому об'єднанню статусу юридичної особи.

Звернімо увагу на загальну оцінку стану банківської системи. Зараз в Україні на майже 53 млн. чоловік 227 банків, чого, очевидно, недостатньо. Ці показники в 20—25 разів нижче, ніж у розвинутих країнах світу.

Інфляція 1992, 1993, 1994 рр. зменшила капітал усіх банків. Така ж ситуація ще з одним узагальненим показником банківської діяльності — активами. Так, за чотири місяці, з січня по квітень 1995 р., активи банків зменшилися в 1,3 раза. У 1997 році відбулися певні зміни у структурі активів комерційних банків, зокрема високоліквідних активів. Збільшилися залишки коштів у касах комерційних банків (на 44,8 млн. грн.), на 80,0 млн. грн. збільшилися кошти на коррахунках у НБУ. Але кошти на коррахунках у інших банках зменшилися на 71,4 млн. грн., що в цілому знівелювало показник високоліквідних активів — він практично залишився на попередньому рівні³.

За оцінками західних експертів, як перешкоди до інвестування економіки України називаються дві основні причини: нестабільність законодавства та нерозвиненість банківської системи. Така криза в економіці все більше і більше відбивається на якості кредитних портфелів і колишніх державних банків.

У процесі подальшого поглиблення банківської реформи з метою всебічного зміцнення банківської системи, забезпечення на ділі її ефективної підтримки з боку держави необхідно розглянути питання не лише якісного, але й кількісного розвитку банківської системи України. Кількісний розвиток комерційних банків (їх виникнення та ліквідація) має відбуватися під впливом економічних процесів, а не шляхом прямого втру-

чання державних органів управління. Держава має стимулювати розвиток власної банківської системи, інакше з'являться можливості виникнення явища монополізації на фінансово-кредитному ринку, а на місце вітчизняних банків придуть іноземні.

У цілому можна вести мову про все ще недостатню диверсифікацію активів комерційних банків, низький рівень інтеграційних процесів у банківській сфері, слабкий вплив банків на інвестиційні процеси, на розвиток виробничої сфери та формування вкрай необхідної ринкової інфраструктури.

Для того, щоб Україна успішно увійшла в завершальний етап перехідного періоду з добре підготовленою банківською системою, здатною вирішувати нові надзвичайно складні завдання реструктуризації економіки, необхідно вже зараз забезпечити розв'язання мінімум трьох завдань:

— прискорити зростання економічного потенціалу банків, нагромадження їхнього власного капіталу, звільнити їхні баланси від безнадійних боргів державних підприємств;

— захистити банки від втручання з боку державних структур, яке не відповідає вимогам діючого банківського законодавства, створити надійну систему страхування банківських депозитів, сприяти формуванню високої довіри до банків з боку юридичних та фізичних осіб;

— створити дієву законодавчо-правову базу діяльності банків, яка забезпечила б їм умови надійного захисту від усіх видів ризиків та високу стабільність їхньої роботи.

Враховуючи викладене вище, ми вважаємо за доцільне провести ряд заходів. Насамперед, необхідно створити систему швидкого реагування на виникнення системного ризику для банківської системи в цілому, яка включала б, по-перше, механізм оперативної, бажано щоденної, оцінки стану банківської системи, однозначний об'єктивний механізм державної підтримки банківського сектора у разі виникнення несприятливого системного ризику. По-друге, необхідно створити для суб'єктів економіки можливість вчасно оцінювати фінансовий стан будь-яких банків України. Для цього необхідно розробити офіційну методику оцінки стану банку на основі його звітної статистики, з врахуванням української специфіки, в тому числі можливостей неоднозначного тлумачення окремих показників, забезпечення доступу до вказаної методики і до матеріалів, необхідних для її застосування.

Вкладники мають бути переконані в безпеці своїх заощаджень. Для цього треба розробити і прийняти закон про банкрутство та ліквідацію банку (за формою це може бути злиття з іншими банками, продаж загалом, окремими частинами чи звичайна процедура ліквідації), створити систему страхування депозитів, оформлення операцій шляхом фінансових зобов'язань, які мають реальну юридичну силу, і, нарешті, дієву систему розгляду та задоволення через суд скарг вкладників.

З метою захисту вкладів громадян треба створити Міжбанківський фонд обов'язкового страхування банківських вкладів фізичних осіб, який матиме статус юридичної особи і формуватиметься за рахунок:

³ Юрій Герасименко. Шляхом інтеграції у світовий банківський простір // Вісник НБУ. — 1998. — № 4. — С. 6.

— початкових внесків комерційних банків (пропорційних розміру сплаченого статутного фонду);

— регулярних страхових внесків комерційних банків залежно від залишку коштів на рахунках фізичних осіб;

— пені, яка стягується за невчасні й неповні платежі;

— процента з доходів від операцій із державними цінними паперами.

Оскільки пріоритетним напрямком у роботі банків є кредитування економіки, перспективи розвитку банківської системи проглядаються лише за умови зниження простроченої заборгованості за позичками банків. Адже здорова банківська система — запорука успішного розвитку економіки.

Необхідно створити дійовий механізм застави майна. Для цього потрібно вдосконалити процедуру реалізації майна; звільнити від податку на додану вартість на прибуток частину коштів (у розмірі неповернутої суми кредиту), одержаних від реалізації заставленого майна, створити національну інформаційну систему реєстрації гарантій і застав.

Усі банки України дуже різні. Вони поділяються на декілька великих груп. Це викликано тим, що тривалий час практично будь-яка нестрахова фінансова компанія в Україні реєструвалась як банк. У результаті в нас зараз є і універсальні банки, великі, в основному киевські, і муніципальні, і банки, які є, по суті, фінансовими компаніями й працюють тільки на ринку цінних паперів, і банки, які обслуговують переважно реальний сектор економіки. Є сенс різні групи банків ставити в різні умови державного регулювання. Зрозуміло, що при цьому слід виходити не з назви банку, яка може бути якою завгодно, а з реальної структури його активів. Тобто, якщо банк основні операції проводить на ринку ОВДП, то має бути одне регулювання. Якщо банк основні кошти спрямовує на роботу з підприємствами реального сектора, то нормативи обов'язкового резервування і економічні нормативи, на нашу думку, мають бути дещо іншими.

Пропонується розглянути механізм встановлення не єдиного нормативу величини статутного фонду, а певної шкали, відповідно до специфі-

ки та спеціалізації комерційних банків, обсягів їхніх фінансових оборотів.

Політика Національного банку України щодо створення нових банків має бути гнучкою і враховувати конкретні регіональні особливості.

При регулюванні фінансово-економічної діяльності комерційних банків не слід забувати про поняття достатності прибутку, який потрібен для подальшого розвитку банків. Нагляд за комерційними банками та регулювання їхньої діяльності мають, головним чином, подвійну мету: запобігати банкрутству шляхом забезпечення рентабельності діяльності та в розумних рамках обмежувати концентрацію капіталу в руках окремих банків, не допускати монопольного контролю з їхнього боку за грошовим ринком.

Необхідно створити систему моніторингу, що дозволила б вчасно виявляти банки, які перебувають у небезпечному фінансовому становищі, і повідомляти про це ділові кола України. Крім цього, доцільно також створити систему вчасного виявлення і швидкої санації великих банків, які не справляються з фінансовими труднощами. Санація в якійсь формі має починатися вже на ранніх етапах фінансової кризи. Така система, ми вважаємо, дозволить підвищити як надійність функціонування банківської системи України, так і стійкість української економіки в цілому.

Для подальшого розвитку банківської системи, з точки зору комерційних банків, необхідно розробити вкрай важливі закони "Про Національний банк України", "Про кредит", "Про банківську таємницю", "Про страхування депозитів", "Про організацію та порядок роботи банківської системи в особливий період", "Про систему державного банківського аудиту", "Про відповідальність банків за незаконні банківські операції", "Про Ощадний банк України".

Але глибоку кризу банківської діяльності не можна подолати суто банківськими заходами, кредитними, монетарними інструментами, бо її першопричини криються в економіці. Саме тому потрібно ставити питання про економіку і банки, а не суто банківську проблему.

Враховання розглянутих проблем у процесі подальшої розбудови банківської системи України сприятиме формуванню в Україні надійної та ефективної мережі банків.

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

До закінчення терміну передплати на періодичні видання України на перше півріччя 1998 року залишилося зовсім небагато часу. Тих, хто і надалі хоче бути з нами, просимо не відкладати з передплатою.

**Передплатні індекси журналів: "Банківська справа" — 74060,
"Бібліотечка банкіра" — додаток до журналу "Банківська справа" — 74651**

Телефон для довідок: (044) 212-42-91, факс: (044) 224-23-36

Редакція